

Новата историческа ситуация в Югоизточна Европа

Проф. д.ф.н. Васил Проданов

По темата за глобализацията съществува огромна литература. Спори се кога започва, в какво се проявява. Обща е, обаче, нагласата, че в истинския смисъл тя се разгръща след края на студената война и се разпада в резултат на перестройката на Горбачов на свързаната със СССР социалистическа система.

1. Изчезването на Балканите като колективен субект при прехода от биполярен към глобализиран свят

До 1989 г. Балканите са включени в рамките на две противоположни военнополитически блока като обединяват държави, които в рамките

на знаменитата концепция за света-система на Уолърстейн заемат икономически мястото на полупериферия. Особеност на полупериферията е, че колкото е по-открита към държавите от капиталистическия център, толкова по-лесно е за тях да осъществяват асиметрични икономически отношения и да изсмукват ресурси към себе си от икономически и технологически по-слабата периферия.¹ България, обаче, е защитена до началото на 80-те години от такова изсмукване на ресурси по две основни причини. *Първата е*, че съществуват високи бариери в отношенията с развитите капиталистически страни и това намалява опасността от изтичане на национално богатство към тях. *Втора-*

Проф. д.ф.н. Васил Проданов е преподавател в Университета за национално и световно стопанство. Доклад, изнесен на конференцията „Балканите в XXI век – българският поглед” (УНСС, 27 февруари, 2013 г.).

та е, че в контекста на глобалното противопоставяне България получава допълнително средства от СССР във вид на евтин петрол, безплатни лицензи за военните си заводи, които произвеждат огромно количество продукция и по редица други канали. Същото става от Турция и Гърция, получаващи съответно средства от САЩ всяка година в милиарди за военни цели, а Гърция и от ЕС след влизането си в Съюза. Югославия успява да се възползва в ситуацията на студената война от конкуренцията между западноевропейския капитализъм и източноевропейския социализъм и да получава средства и от двесте места.

Разпадът на социалистическия лагер и ускорената глобализация, свързана с взривно намаляваща роля на границите за движение на финанси, стоки, капитали и хора от 90-те години насам, промениха радикално ситуацията и на Балканите. Те почти веднага почувстваха резултатите от двете основни характеристики на глобализацията – компресията на времето и пространството.² **Компресията на времето** е свързана с умножаването на прочитите на историята, с превръщането на далечни исторически периоди във фактор за поведението в настоящето, с увеличаване на битките между различни интерпретации на историята в държавите и между държавите. Това от своя страна благоприятства кризите на съществуващите национални идентичности и формиране на нови такива. Най-ярко то се прояви в разпадането на общата югославска идентичност и в ускореното формиране на множество нови идентичности в Западните Балкани, характеризиращи се с кризисен и в много отношения с агресивен характер.

Съществена проява на процеса на компресията на времето в резул-

тат на глобализацията е небивалата, както никога досега в историята, скорост на протичане на различни процеси, включително и скоростта на промяна на съотношения на силите, на нарастваща мощ и упадък на един или друг регион, на трансформация и разпад. Това води до небивждани досега темпове на трансформация и на Балканите, които за четвърт век претърпяха промяна, която някога е ставала в продължение на столетия. Неочакваността на появата на нови държави и изчезване на предходни големи сили, на геополитически трансформации никога не е била така голяма. За пет-шест години неочаквано се разпадна бившата социалистическа система, след това изглеждаше, че XXI век ще бъде “американският век”, но цялата тази увереност не трая и десетилетие. Възходът и падението на големите сили днес става с такава неочакваност, че и най-сериозните, като че ли, прогнози лесно се опровергават от реалностите.

Втората характеристика на глобализацията е **компресията на пространството**, свързана с падаването на границите за движението на информация, финанси и хора по земното кълбо, което дава възможност по-скоростно от всеки друг период в историята за загуба и прехвърляне масирано на ресурси от един регион в друг регион или просто за унищожаване в глобалната конкуренция на индустрията и селското стопанство в една или друга част на света, за сметка на други части, които имат повече ресурси да стимулират икономиката или по-висока производителност на труда.

Разпадането на предходното bipolarно противопоставяне доведе до очаквания, че Балканите няма да бъдат повече разединени между големите сили, че ще се формират като един перспективен регионален пазар

и център на Европа, със своите колективни възможности. На практика това не се случи. Редица от балканските държави – Словения, Хърватия, Румъния – поначало отказаха да бъдат свързани с Балканите и обявиха, че не са балкански страни, особено след поредната “балканизация”, проявила се във войната на територията на Югославия през 90-те години. Бе създадено дори ново понятие – “Югоизточна Европа”, което да замени Балканите като политически по-коректно и не навяващо негативни исторически конотации.

В крайна сметка, в резултат и от протеклите процеси в продължение на последния четвърт век Балканите изчезнаха като единен субект в международните геополитически анализи и прогнози. Това може да се види много добре при проучване на текста на публикуваната в края на 2012 г. прогноза от 160 страници на американските разузнавателни агенции “Глобални тенденции 2030 година. Алтернативни светове”. В нея понятието за Балкани отсъства. Отсъства и полукоректното “Югоизточна Европа”. Основната държава, имаща отношение към Балканите, която присъства, е Турция. Ето контекста, в който се говори за нея, защото той е важен: “Освен Китай, Индия и Бразилия, особено важни за глобалната икономика ще станат регионални играчи като Колумбия, Индонезия, Нигерия, Южна Африка и Турция. Междувременно икономиките на Европа, Япония и Русия ще продължат вероятно техния бавен относителен упадък.”³ (р. IV). Обърнете внимание, останалата част от Балканите няма значение, изчезва от глобалната прогноза, остава Турция като регионален играч, чиято роля ще нараства в сравнения с тази на двете други сили, които в момента имат значение за нашия регион – Европа и Русия. Това означава, че тя

ще бъде регионалната сила, диктуваща правилата на играта. Гърция се споменава два пъти само в контекста на евентуален сценарий за излизане от евроната и съответните неуправляеми процеси. Останалите 11 балкански държави не съществуват нито поотделно, нито заедно като фактори, имащи значение за каквито и да е глобални прогнози, интереси, перспективи на глобалните играчи.

Погодна е ситуацията и в последната работа „Стратегическата визия” на Збигнев Бжежински, излезла миналата година.⁴ Там Гърция се споменава на две места само в контекста на пример за кризисна страна с големия си дял, останалите балкански държави липсват, но се отделя специално място на Турция., която се споменава в различни контексти на около около 20 от общо 270 страници на българското издание на книгата. Бжежински се изказва изцяло позитивно за перспективите на Турция и новата външна политика на Давудоглу и в сравнителен план с Русия вижда турско развитие като много по-успешно. На Турция гледа като на ключова страна, която би могла да осигури алтернативен път за петрол и газ до Европа, заобикаляйки Русия. В този смисъл, Турция играе стратегическа роля в американската енергийна геополитическа битка с Русия.

В този контекст е важно да се види каква е степенята на глобализация на отделните балкански държави, как се е отразила глобализацията на нейното развитие и от тук и на нейното място в международната политика. При последната международна класация на глобализацията за 2012 г. България се оказва най-глобализираната страна на Балканите и между страните в света с много висока глобализация. Тя заема 22 място в класаци-

ята за равнище на глобализация на *Ernst & Young* като на първо място е Хонконг, а забележете – САЩ е зад нея на 25 място. България е поотворена за външния свят от САЩ и върху нея глобализационните потоци може да действат много по силно. От балканските страни след нея е Румъния – на 31 място, Гърция на 35, Китай на 44, Турция – на 46 място. Индикаторите за измерване на глобализация включват откритост за търговия; движение на капитали; размяната на технологии и идеи; движение на работна ръка, културна интеграция.⁵ Забележете, България, чиято икономика претърпя катастрофални разрушителни следствия през последните 23 години е по-глобализирана от САЩ, докато Турция е най-малко глобализираната страна на Балканите, но в същото време с най-успешно развиваща се икономика и с най-силни институции. Това ни дава в много отношения обяснение на станалото с началото на глобализацията с повечето балкански държави. Степента на глобализираност може да бъде плюс и минус, може да е предпоставка за по-лесно привличане на ресурси на съответната територия и ускоряване на развитието ѝ, но и за по-лесно извличане на ресурси и периферизацията ѝ. На Балканите като цяло, като се изключи Турция, действа по-скоро процес на извличане на ресурси и степента на глобализация увеличава тези предпоставки. Неолибералната глобализация по същество се оказва полезна главно за държавите от капиталистическия център – в Европа главно за Германия, които успяват да печелят от нея, докато при голяма част от останалите балкански държави има катастрофални последици. Като цяло Европа, въпреки призивите и опитите за солидарност ускорено се раздели на център и периферия, а

предходните разделения в това отношение нарастват.

2. Четири основни процеса, които определят новата историческа ситуация в региона на Балканите

Разпадът на границите между предходната полупериферия на световния социализъм и центъра на световната капиталистическа система говеде до четири основни процеса в този регион – фрагментация, неравенства, периферизация, диспропорции в икономическата, политическата, военната, идеологическата мощ на отделните държави

Първата тенденция е на фрагментация – От 7 на брой (Турция, Гърция, България, Румъния, Кипър, Албания, Югославия) държавите на Балканите нараснаха значително (Турция, Гърция, България, Румъния, Кипър, Севернокипърската турска република, Албания, Македония, Черна гора, Косово, Босна и Херцеговина, Сърбия, Хърватско, Словения). Днес те са повече отколкото са били през целия период след падането на Балканите под властта на османските турци. В това отношение имаме връщане към времето Средновековието. Следващите десет години има вероятност да се появят още една или две нови държави, като изключвам проблемната ситуация в Турция с кюрдите. При това, тенденциите на фрагментация продължават, защото на Балканите по-ускорено от всякога се пренаписват истории, формират се и са в криза различни идентичности. Това е важен фактор, затрудняващ не само възприемането на региона като едно цяло, но и за засилващи се страховете от балканизация – увеличаващо се количество малки държавици, със слаби институции, висока корупция, с политическа нестабилност, неравенство, бедност. Неслучайно напоследък забелязваме тенденция на на-

растващ страх на ЕС от Балканите и приемане на различни мерки на ограничаване на движението на хора от Балканите към Западна Европа, на изолиране на Балканите като своеобразна европейска периферия-гето. Индустрията на бившите социалистически държави в тези страни е унищожена, присвоена от западни корпорации или местни олигарси, пазарите им са отворени и опоскани откъм ресурсите там, местните системи на интеграция и социализация на различните общности са разрушени, образованието и здравеопазването им са говедени до колапс и Западът повече не се нуждае от този регион, освен като от район, от който може да се извлекат някакви остатъчни ресурси.

Втората тенденция е на нарастващи регионални икономически дисбаланси, регионални неравенства вътре във всяка от отделните държави, а така също и между отделните държави. Дистанцията в икономическо отношение между София и Северозападна България не е била никога толкова голяма в последните столетия. Но такава нарастваща дистанция имаме между отделните страни от гледна точка на БВП на човек от населението и различни други показатели. Нека да вземем индекса на човешко развитие – показател, чрез който ООН мери равнището на грижата на едно общество за своите граждани чрез съвкупен коефициент, включващ БВП на човек от населението по паритет на покупателната способност, равнището на образование и равнището на здравеопазване. През 1988 г. България заема 27 място в световната класация по индекс на човешко развитие, но четвърт век по-късно след прехода ѝ към на неолиберален глобализиран капитализъм се е срутила два пъти назад и никога няма да има повече шансове

да си завърне позицията от преди времето на разпада на социализма. Какви са съотношенията между балканските държави според последния доклад през 2011 година. През 2011 г. Словения е на 11 място от 176 държави – индекс 0.884, Гърция – на 29 място с индекс 0.861, Кипър – на 34 място с индекс 0.8401, Хърватия на 46 място – 0.796, Румъния – на 50 място с 0.781, България – 55 място с индекс 0.771, Сърбия – на 59 място с индекс 0.766, Албания – на 70 място с индекс 0.739, Босна и Херцеговина – на 74 място с индекс 0.733, Турция – на 92 място с индекс 0.699. Виждаме че имаме огромна дивергенция от гледна точка на положението на отделния човек – от 11 място на Словения до 92 място на Турция

Нека да вземем такъв показател като БВП на човек от населението по паритет на покупателната способност в различните балкански страни и да видим как са ранжирани те от Световната банка. По този показател най-висок БВП на човек от населението през 2011 г. има Кипър с 32 245 долара и в това отношение той е на 26 място в света; на 34 място с 26 054 долара на човек от населението е Словения, на 37 място с 25 850 долара е Гърция, на 48 място е Хърватия, на 55 място със 11 110 долара е Турция, на 64 място с 14 825 долара е България, на 69 място с 13 432 долара е Черна гора, на 74 място с 11 883 долара е Сърбия, на 78 място с 11 258 долара е Македония, на 88 място с 9 076 долара е Босна и Херцеговина и на последно – 90 място в света с 8 866 долара на човек е Албания.⁶ Вижда се, че разликата между първата и последна страна е около 4 пъти. Бих добавил, че икономическите дистанции днес на Балканите са така големи, каквито не са били никога в историята преди това.

По-бързо от всякога в историята през последния четвърт век се осъ-

ществи промяна на демографско-етническите и демографско-религиозни баланси на Балканите в резултат на два основни фактора – намаляване на раждаемостта и по-скороствено от всякога движение на хора. Около 8% от българските граждани са напуснали страната само през последните десет години. Балканите се разделят на зони, групи и етноси на висока раждаемост и такива, които се маргинализират и това е ключов фактор, от който ще зависи тяхното бъдеще. С висока раждаемост са преди всичко районите заети с албанци и роми, с положителен баланс е Турция, докато в останалите части на Балканите върви по-скоро процес на депопулация. Възниква тенденция на нарастващи демографски дисбаланси в различните части на Балканите.

Третата тенденция, резултат на глобализацията под американска хегемония през 90-те години и първото десетилетие на ХХ век, са ускорени процеси на **периферизация** на този регион, т.е. на изсмукване на ресурси от държавите от капиталистическия център, като Турция е незасегната от този процес, за разлика от другите балкански държави, във всички от които (с изключение на Турция), макар и в различна степен протечекоха процеси на реиндустриализация, традиционализация, декласация

Най-напред протече процес на икономическа периферизация, свързан с налагане на неолиберална идеологическа хегемония, благородарение на трансформацията на идеологическите апарати в различните балкански страни чрез външно финансиране на либерални „тунк танкове“ и миди. Вашингтонският консенсус и неолибералните политики, американизацията на този регион, налагането на неолиберална доминация довежда до разрушаване на предходния

индустриален потенциал, на селското стопанство, до разграбване от местни и чужди сили на основните ресурси, до изсмукване на човешки потенциал. Финансовата глобализация доведе до това, че този регион бе подчинен на логиката на глобалната печалба, при която парите парите отиват там, където имат такава печалба.

Така например, в България до 1989 г. в рамките на СИВ имаше съответно разделение на труда и според това разделение на труда страната бе развила мощна военна промишленост, силно машиностроене, държеше около 40% от електрониката в ЕС и по технологично равнище в тази област бе няколко години след САЩ и Япония. Влизането на страната ни отново в системата на глобализирания неолиберален капитализъм, без ограничения на движението на ресурси, финанси, стоки през границите, доведе до нов тип разделение на труда. Цялата продукция, която беше с по-висока степен на обработка, с по-висока производителност на труда бе унищожена и изнесена и България бе превърната в суровинен придатък, в район, който да оцелява благодарение не на принадената стойност на продукта, а на евтината работна ръка в трудоемки и материалоемки продукции. В максимална степен основните ѝ ресурси бяха присвоени и изсмуквани от чуждестранни монополи, извличащи основните печалби, както е например със знаменитата „Дънди Прешъс“ и добива на злато. Правителството на ГЕРБ официално обяви за своите приоритети развитието на страната по посока на заетост в областта на услугите – сфера с ниско заплащане, предпоставяща сама по себе си високо социално неравенство, тъй като работните места със заплащане типично за така нар. „средна класа“ са сравнително малко. При това положение, гигантско

количество за около 100 милиарда долара подготвени специалисти, интелектуален потенциал с висока квалификация, за които бяха хвърляни ресурси, бе принуден да напусне страната и това рязко срива допълнително интелектуалното и квалификационното равнище на работната ръка и допълнително периферизира България. Подобни процеси протекнаха и на територията на бивша Югославия, в една или друга степен в Румъния, в Гърция. Имаме ускорена маргинализация и периферизация на капитализма на Балканите в резултат на европейската интеграция и глобализацията, което води до рухване на социални системи в отделните балкански държави, обедняване, декласация и лумпенизация на големи маси от хора.

Политическите системи и държавните институции в региона се приближиха по своите характеристики до това, което имаме традиционно в редица страни от третия свят. Господството на либерално-демократичната утопия, представяна като “край на историята” и като най-ефективната форма да се достигне западния потребителски рай, наложена без кръв в България и с война, насилие и идеологическа обработка на територията на бивша Югославия, доведе до отслабване на институциите и разпад на държавите в този регион. Народните бунтове в България през февруари 2013 г. са индикатори за масовата негативна реакция срещу корумпирането и неефективността на институциите на либералната демокрация в този регион. Възниква фрагментизирано партийно пространство с относително слаби и корумпирани партийни върхушки, което започва да характеризира цяла Южна Европа, с изключение на Турция. Европеизацията или “пътят към Европа” по същество допълнително доведе до извличане

то на ресурси от този регион. Всъщност, големият печеливш от ситуацията на промени се оказа Турция.

Четвъртата тенденция е на нарастващи икономически, политически, военни дисбаланси на Балканите, дисбаланси в меката и твърдата сила. Ще дам пример с икономическите дисбаланси между държавите, но те са свързани с останалите дисбаланси.

Между 1990 г. и 2010 г., когато България катастрофално разруши своята икономика и по същество и нейният БВП за този период най-напред силно се върна назад, след това тръгна отново нагоре, но по същество след две десетилетия се оказа отново приблизително същия, БВП на Турция нараства около шест пъти по текущи цени в долари. Според годишната книга на фактите за отделните нации на Централното разузнавателно управление на САЩ класацията по БВП по паритет на покупателната способност при отделните балкански държави през 2011 г. е била следната: Турция – 1.087 трлн. долара (17 място в света); Гърция – 298.1 млрд. (44-то място в света); Румъния – 270.6 млрд. (47-мо място в света); България – 102.3 млрд.; Хърватска – 81.36 млрд.; Словения – 47 млрд. и 10 млн.; Сърбия – 44 млрд. 830 млн.; Босна и Херцеговина – 25 млрд. и 320 млн.; Македония – 16 млрд. 960 млн.; Черна гора – 3 млрд. 443 млн. долара.⁷ Разстоянието между първата и последната държава в тази класация е близо 200 пъти, а България е назад от първия над осем пъти. Турция заема в момента 16-то място в света по БВП и си е поставила задачата през следващите години да влезе сред десетте най-силни икономики. Докато България се геиндустриализираше през последните две десетилетия, то Турция се индустриализира

с ускорени темпове. Сруването икономически на Гърция и рязко засиленият антиевропеизъм там се съпровождат с предложения от страна на турски експерти за нов икономически съюз помежду им, за излизането на Гърция от ЕС и разчитане на Турция в решаването на своите икономически проблеми. През 2001 г. дори само шестимата турски милиардери са имали богатство по-голямо от БВП на България.

Всички тези процеси се разгръщат в контекста на тенденцията на появата на постзападен и постамерикански свят и рязкото увеличаване на външните въздействия на Балканите като за сметка на САЩ и Западна Европа има тенденция да нараства тежестта на въздействията на процеси и интереси в Азия, Русия, Близкия Изток и Турция. Формират се нови йерархии в съвременния свят, в които все повече страните от БРИКС увеличават мощта си, концентрират ресурси, пари и възможности. Показателна на фона на всички приказки за европеизация е ускорената тенденция на промяна на основните търговски партньори на България. През миналата година износът, благодарение на който оцелявахме, нарасна главно спрямо тези региони – Русия, Турция, Китай, докато по отношение на Западна Европа имаме силен търговски дисбаланс.

В този контекст, в света като цяло се забелязва тенденция на **завръщане на империите и неовасалността** като перспектива през следващите години, при което порядъкът и подчинението в един или в друг регион няма да се налага директно от глобалния хегемон, а от различни държави, които той подкрепя като стратегически в отделните региони. САЩ трансформират своите интереси главно към Тихоокеанския регион и започват да ограничават предходната тенденция да налагат директно порядък навсякъде. В едни или други конфликтни точки се появяват нови сили, които се опитват да налагат порядък. Отслабването на САЩ, кризата в ЕС и ускореното развитие на Турция, която претендира да стане десетата по мощност икономика в света през следващите години, засилват и ще засилват нейната роля на Балканите, които обаче като тенденция очевидно все по-трудно ще се обединяват срещу каквато и да е хегемония, външен натиск и външни интереси. В този смисъл, глобализацията ще води до ускорена регионализация на региона – в смисъл на увеличаващо се значение на регионалните баланси на силите в рамките на една все по-периферна спрямо европейския капитализъм територия на европейския континент.

Информационни източници

1. Валлерстайн, И. Анализ мировых система и ситуация в современном мире, С.-Пб.: Изд. "Университетская книга", 2001.
2. Проданов, В. Глобалните промени и съдбата на България, С., Христо Ботев, 1999.
3. Global Trends 2030: Alternative Worlds, A Publication of National Intelligence Council, December 2012, p. IV.
4. Бжежински, З. Стратегическата визия, С., Обсидиан, 2012
5. Globalization and New Opportunities for Growth,

- In: <http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Globalization--Looking-beyond-the-obvious---2012-Index>, 05.03.2013
6. World Development Indicators database, World Bank. In: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=12&id=4&CNO=2>, 30.12.2012.
7. Вж. CIA – The World Factbook – Rank Order – GDP (purchasing power parity), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 25 August 2012